



การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทอผ้าไหม อำเภอบักรังชัย จังหวัดนครราชสีมา

The Transfer of local wisdom on silk weaving Pakthongchai District, Nakhon Ratcasima Province

อรณิชา ทศตา¹ สุกัญญา ใจอดทน² และ ศิริกาญจนา พิลาบุต³

Onnitcha Todta Sukanya Jaiaodton and Sirikanjana Pilaboot

Received: 8 February 2020; Revised: 28 February 2020; Accepted: 5 March 2020

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอบักรังชัย จังหวัดนครราชสีมา 2) เพื่อศึกษากระบวนการผลิตผ้าไหมเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน 3) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชนสืบไป กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ครั้งนี้คือ ประธานกลุ่มทอผ้าไหม ประชาชนชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ สมาชิกในกลุ่มทอผ้าไหม จำนวน 30 คน โดยเลือกแบบเฉพาะเจาะจง เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบบันทึกการสังเกต แบบบันทึกการสนทนากลุ่มย่อย การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาแล้วนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า

1. เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอบักรังชัย จังหวัดนครราชสีมา มีวิธีการถ่ายทอดได้หลายทางโดยใช้เทคนิคการสาธิต การปฏิบัติจริง การบอกเล่า เพื่อให้ปฏิบัติตาม โดยการทำให้ดูพร้อมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือทำ การลองผิดลองถูก ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้เป็นพลวัตร จนเกิดการสั่งสมและพัฒนาความรู้การทอผ้าไหมอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแต่ละวิธีขึ้นอยู่กับองค์ความรู้และกลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด

2. กระบวนการผลิตผ้าไหม แบ่งเป็น 6 ขั้นตอน คือ การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การทำเส้นใย การมัดหมี่ การย้อมหมี่ และการทอผ้าไหม ส่วนการพัฒนาผ้าไหมให้เป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน มีกระบวนการพัฒนา 5 ประการ คือ 1) การพัฒนาบุคคลด้านการเรียนรู้โดยวิธีการกระบวนการกลุ่ม 2) การพัฒนาเครื่องมือที่เป็นอุปกรณ์ในการผลิต 3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์และคุณภาพ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อาจารย์ประจำ คณะศึกษาศาสตร์และศิลปศาสตร์ วิทยาลัยนครราชสีมา

E-mail: onnitcha2@gmail.com เบอร์โทร: 044-466050 ต่อ 163

² อาจารย์ประจำหลักสูตร คณะบริหารธุรกิจ วิทยาลัยนครราชสีมา

³ คณบดี คณะสารสนเทศศาสตร์ วิทยาลัยนครราชสีมา

ของเส้นไหม 4) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนให้มีคุณภาพ 5) การพัฒนาการตลาดเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านในเชิงธุรกิจ

3. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน พบว่า 1) ควรมีการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐเพื่อส่งเสริมกลุ่มทอผ้าไหมให้มีความยั่งยืนและควรมีการสนับสนุนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง 2) การจัดหลักสูตรการทอผ้าให้กับสถาบันการศึกษาเพื่อให้สถาบันที่เกี่ยวข้องช่วยสืบสานและสืบทอดเพื่อบรรจุเป็นหนึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอน 3) ควรส่งเสริมการบันทึกลวดลายผ้าไหม เพื่อเป็นหลักฐานและถ่ายทอดภูมิปัญญาอันล้ำค่าของบรรพบุรุษ

คำสำคัญ : วิธีการอนุรักษ์, การทอผ้าไหม, การถ่ายทอดความรู้

Abstract

The purpose of this research was to study; 1) study of the transfer of local wisdom on silk weaving techniques in Pakthongchai District, Nakhon Ratcasima Province; 2) to study the silk production processes to product development toward the community product standard; 3) to study the conservation approaches on local wisdom of silk weaving as a sustainable community heritage

A total of 30 key informants were the chairman and the members of silk weaving group, local philosophers and government officers by purposive selection. The instruments used were In – depth Interview form, Observational Record form and Focus Group Discussion. Data were analyzed using content analysis and presented by descriptive.

The research results were as follows:

1. The transfer of local wisdom on silk weaving techniques in Pakthongchai District, Nakhon Ratcasima Province were found there are variety techniques to transfer were used demonstration, practice and told from generation to generation, to follow practice by doing and discussions for knowledge sharing, more learning methods by doing, trial and error, which this learning process as dynamics the accumulation and able to constantly developing their knowledge about silk weaving, each method based on knowledge and the target group that will inherit.

2. Silk production process consists of 6 steps such as mulberry plantation, sericulture, makes fibers into a yarn for weaving into fabrics, ikat, drying and silk

weaving. In parts of silk development toward the community product standard were 5 steps of process as follows: 1) People's development, aspect of learning by group process; 2) Tool development the production equipment; 3) Product development and Silk yarn quality; 4) Community product standards development with quality; 5) Marketing development for promoting local wisdom based on the business.

3. The conservation approaches on local wisdom of silk weaving as a sustainable community heritage were found: 1) the government should be budget to promote and support sustainability of silk weaving group; 2) there are weaving courses for educational institutions to another way to inherit the future; and 3) should be recorded the silk designs as evidence and convey to the new generation.

Keyword : Conservation Approaches, Silk Weaving, Knowledge Transfer

บทนำ

ภูมิปัญญาเป็นพลังทางวัฒนธรรมเป็นอาวุธสำคัญเพื่อต่อสู้กับวิกฤติเศรษฐกิจทุนนิยม ต้องบำรุงรักษาแก้วที่สำคัญนี้ให้สมบูรณ์ แข็งแรง คงทนส่งผลถึงความสง่างามเบื้องต้นที่โดดเด่นในโลกใบนี้ ซึ่งปัจจุบันกระบวนการพัฒนาประเทศกำลังพลิกผันจากกระแสหลักมาสู่กระแสพื้นบ้าน ทำให้คำว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและการพึ่งพาตนเอง กลายเป็นคำนิยมในกระบวนการพัฒนาปัจจุบัน ถึงเวลาที่ต้องหวนกลับไปมองคนบางกลุ่มที่ดำรงชีวิตตามวิถีชีวิตเดิมในอดีต มีชีวิตอยู่อย่างไม่มีปัญหาท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจและสังคม (เสรี พงษ์พิศ. 2536 : 41) ประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตไหมไทยและผลิตภัณฑ์ไหมไทยที่มีคุณภาพและมีชื่อเสียงมากแห่งหนึ่งของโลก มีแรงงานในอุตสาหกรรมจำนวนมาก โดยเฉพาะแรงงานในชนบท ผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ผ้าไหมของไทย เป็นเอกลักษณ์ไทยที่ได้รับการกล่าวขวัญมานานแล้วในด้านความงดงามของสีสันทัน และลวดลาย รวมถึงฝีมือการทอผ้าของคนไทยที่ได้รับการถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบันซึ่งผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ไหมของไทยนั้น ต่างได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายทั้งจากชาวไทยและชาวต่างประเทศไหมไทยเป็นสินค้าหัตถกรรมที่มีขั้นตอนการผลิตที่ใช้แรงงานคนไทยเป็นหลัก ซึ่งเหมาะสมกับโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศไทยที่มีแรงงานเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ อุตสาหกรรมการผลิตไหมไทยสามารถสร้างงานให้กับชาวบ้าน และเป็นการเพิ่มรายได้ให้แรงงานในชนบทด้วย โดยในช่วงหลายปีที่ผ่านมาผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ผ้าไหมสามารถสร้างรายได้เข้าประเทศมูลค่าไม่ต่ำกว่าห้าร้อยล้านบาทต่อปี

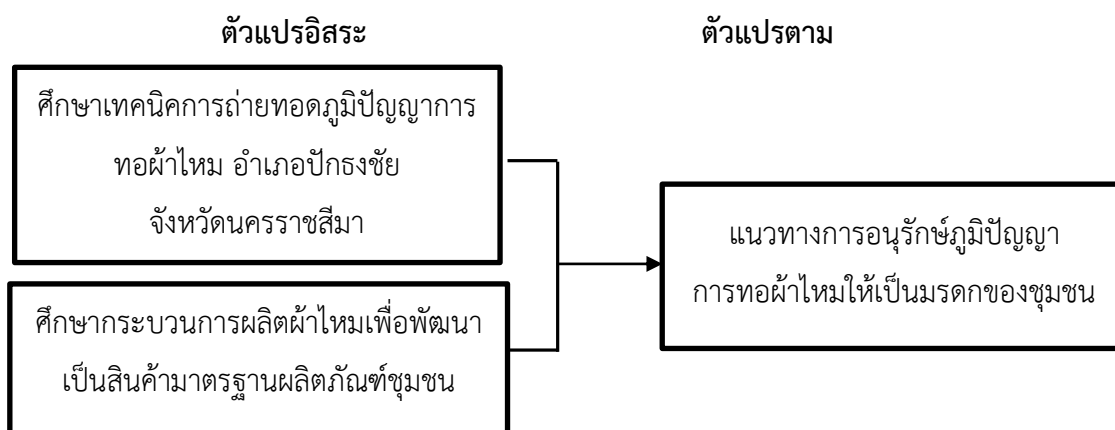
ปัจจุบันคนไทยให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาของชาวบ้านมากขึ้นหันมาบริโภคสินค้าไทย นิยมแต่งกายด้วยผ้าไทย ใช้ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผ้าทอมือ โดยเฉพาะผ้าไหมไทยซึ่งเป็นผ้าทอพื้นเมืองที่ทอขึ้นมาจากเส้นไหมอันเป็นเส้นใยจากธรรมชาติ มีเทคนิคการทออลดลายที่มีความสวยงามเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นต่าง ๆ มีเสน่ห์ในตัวเองเป็นการสร้างสีสันให้กับงานฝีมือของไทย เลือกซื้อหาได้ง่ายไม่น้อยกว่าผ้าทอและผลิตภัณฑ์ผ้าทออื่นๆ แหล่งผลิตสำคัญของผ้าไหมอยู่ที่จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขยายไปทุกภาคของประเทศ ผ้าไหมไทยมีความโดดเด่น เพราะมีเนื้อผ้าเป็นมันวาวเป็นประกาย มีเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไม่เหมือนกับผ้าไหมจากประเทศอื่น ๆ ผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ผ้าไหมที่เป็นที่นิยมในตลาด ได้แก่ ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ เน็คไท เสื้อผ้า ผ้าผืนแต่งบ้าน ปลอกหมอน พรม กระเป๋า รองเท้า เป็นต้น ซึ่งผ้าไหมไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมการแต่งกายที่สืบสานกันมากกว่า 3,000 ปีมาแล้ว โดยมีแหล่งสำคัญอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและได้ขยายไปยังภาคเหนือตอนบน จนปัจจุบันได้แพร่กระจายไปทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งมีความแตกต่างกันในลวดลายตามเชิงความคิดและวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาชาวบ้านในหลายๆ พื้นที่ รวมถึงจังหวัดนครราชสีมา ที่เป็นเมืองศูนย์กลางของ “ผ้าไหมดี” มีแหล่งผลิตตามชุมชนหมู่บ้านในหลายอำเภอ เริ่มต้นตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม แปรรูปเป็นเส้นใย และทอเป็นผ้าไหมลวดลายต่างๆ รวมไปถึงการจำหน่ายครบวงจร สร้างรายได้แก่ชาวบ้านเกษตรกร ผู้ประกอบการร้านค้า และประชาชนทั่วไปเป็นเม็ดเงินมหาศาล มีแหล่งผลิตตามชุมชนหมู่บ้านในหลายอำเภอ ตามคำขวัญประจำจังหวัด คือ “ผ้าไหมดี หมี่โคราช ปราสาทหิน ดินด่านเกวียนซึ่งแหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ที่อำเภอปักธงชัย (อ้อยทิพย์ เกตุเฒ. 2558 อ้างถึงใน ศีมาศ ประทีปะวณิช. 2560) ซึ่งมีชื่อเสียงอย่างมากในเรื่องของการผลิตผ้าไหมพื้นเรียบ ผ้าไหมหางกระรอก และผ้าไหมมัดหมี่

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่าผลิตภัณฑ์ผ้าไหมเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตซึ่งผ้าไหม มีบทบาททางเศรษฐกิจและเป็นสื่อสัญลักษณ์ทางสังคมที่บ่งบอกความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นและชาติพันธุ์ กระบวนการทอผ้าเป็นกระบวนการทางภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ที่พัฒนาจนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมด้วยการสร้างสรรค์ต่อยอดให้เกิดผลิตภัณฑ์ที่เป็นทุนทางสังคมในการพึ่งพาตนเองได้ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา “การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทอผ้าไหม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา” เพื่อทราบถึงเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญา กระบวนการผลิตผ้าไหมเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนและแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชนสืบไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา
2. เพื่อศึกษากระบวนการผลิตผ้าไหมเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน
3. เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย



วิธีดำเนินการวิจัย

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล (Key Informants)

กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ครั้งนี้ คือ ประธานกลุ่มทอผ้าไหม สมาชิกในกลุ่มทอผ้าไหม ปราชญ์ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ จำนวน 30 คน โดยเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Selection)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก 2) แบบบันทึกการสังเกต 3) แบบบันทึกการสนทนากลุ่มย่อย

การดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษากระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญากระบวนการผลิตผ้าไหมเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน และแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย

1. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้น (Primary Research) เป็นการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเอกสารทางวิชาการ ที่เกี่ยวข้องทั้งแนวคิดทางศักยภาพ แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. การศึกษาภาคสนาม (Field Research) คณะผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มในประเด็นของการศึกษาจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ทั้งในลักษณะแบบเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการกับผู้นำกลุ่ม ปราชญ์ชาวบ้าน ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ผู้ประกอบการและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาชุมชนเกี่ยวกับเทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม กระบวนการผลิตผ้าไหมเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน รวมทั้งได้ศึกษาหาศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) และการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสามเส้า

ผลการวิจัย

1. เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา พบว่ามีวิธีการถ่ายทอดได้หลายทางโดยใช้เทคนิคการสาธิต การปฏิบัติจริง การบอกเล่าเพื่อให้ปฏิบัติตาม โดยการทำให้ดูพร้อมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือทำ การลองผิดลองถูก ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นพลวัตร (Dynamics) จนเกิดการสั่งสมและพัฒนาความรู้การทอ ผ้าไหมอยู่ตลอดเวลา มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของพัฒนาการ มีผลงานดีขึ้นเรื่อยๆ ทั้งในด้านคุณภาพ ประสิทธิภาพ และการสร้างนวัตกรรม (Innovation) อีกทั้งยังมีการประกวดการทอผ้าด้วยมือเพื่อการพัฒนาผลงานของผู้ผลิตผ้าไหมแต่ละกลุ่ม ซึ่งแต่ละวิธีขึ้นอยู่กับองค์ความรู้และกลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด

2. กระบวนการผลิตผ้าไหมอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้แบ่งเป็น 6 ขั้นตอน คือ 1) การปลูกหม่อน 2) การเลี้ยงไหม 3) การทำเส้นใยหรือการสาวไหม 4) การมัดหมี่ 5) การย้อมหมี่ หรือการย้อมสีไหม 6) การทอผ้าไหม ส่วนการพัฒนาผ้าไหมให้เป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนนั้น มีกระบวนการพัฒนา 5 ประการ คือ 1) การพัฒนาบุคคลด้านการเรียนรู้โดยวิธีกระบวนการกลุ่ม เพราะบุคคลเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่จะต้องมีการพัฒนาองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ทักษะความสามารถ และประสบการณ์ เพื่อให้ผ้าไหมที่ผลิตมีคุณภาพได้มาตรฐาน มีการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าไหมระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มและมีการแสวงหาความรู้โดยการอบรมสัมมนา มีการจัดวิทยากรมาอบรม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกลุ่มอื่นและหน่วยงานอื่นภายนอกกลุ่มของตนเอง ซึ่งการเรียนรู้ของบุคคลภายในกลุ่มทอผ้าไหมจะเป็นกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ซึ่งเริ่มต้นจากบุคคลในครอบครัวตามธรรมเนียมประเพณีของสังคม มุ่งให้คนในครอบครัวนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันและถ่ายทอดให้แก่คนในครอบครัวรุ่นต่อ ๆ ไป 2) การ

พัฒนาเครื่องมือที่เป็นอุปกรณ์ในการผลิต ซึ่งในการผลิตผ้าไหมปัจจุบันนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเนื่องจากก่อนหน้านี้การผลิตผ้าไหมเป็นเพียงหัตถกรรมในครัวเรือนเพื่อประโยชน์ใช้สอยประจำบ้าน แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าเชิงพาณิชย์อย่างแพร่หลาย ดังนั้นการผลิตเป็นจำนวนมากต้องอาศัยทั้งวิธีการจัดการที่ดี วัสดุอุปกรณ์การผลิตซึ่งเครื่องมือที่ใช้ในการผลิตพื้นฐานในการทอผ้า ได้แก่ กี่ทอผ้าหรือทูก ใช้ฟืมกระทบให้เนื้อผ้าแน่น ต่อมามีการพัฒนาเป็นกี่แบบต่างๆ เช่น กี่กระตุก จนถึงเครื่องทอผ้า ทั้งนี้ยังรวมถึงความสามารถและทักษะฝีมือการทอผ้าของผู้ทอ การออกแบบลวดลายของผ้าจะทำให้การผลิตผ้าไหมมีคุณภาพที่ดูดีและเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความต้องการในการซื้อ 3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์และคุณภาพของเส้นไหม เริ่มตั้งแต่ส่วนต้นน้ำคือ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม กระบวนการผลิตเส้นไหม การแปรรูปสาวไหมฟอกย้อมสีเส้นไหม การคัดเลือกคุณภาพของเส้นไหม รวมถึงการคัดเลือกขนาดของเส้นไหมให้ได้ขนาดใกล้เคียงกัน จึงจำเป็นต้องอาศัยความชำนาญและประสบการณ์ ทั้งนี้จึงต้องเริ่มพัฒนาทักษะของผู้สาวไหม ต้องมีการอบรมและฝึกฝนให้ผู้ทอผ้ามีความชำนาญเชี่ยวชาญในการสาวไหมจากวิทยากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน รวมทั้งอุปกรณ์ในกระบวนการสาวไหมต้องได้มาตรฐานเพื่อรักษาคุณลักษณะของความเป็นเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ผ้าไหม 4) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนให้มีคุณภาพและเหมาะสมให้เป็นที่ยอมรับและสร้างความมั่นใจให้กับผู้บริโภคในการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ โดยมุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการผลิตผ้าไหมให้ได้คุณภาพดี สวยงามเป็นที่นิยมของลูกค้า ผู้ผลิตได้ให้ความเอาใจใส่ชิ้นงานทุกขั้นตอน พร้อมทั้งควบคุมการผลิตไปในตัว จากการพัฒนาคุณภาพซึ่งได้รับการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนในระดับ 5 ดาวแล้ว ผ้าไหมที่ผลิตสามารถนำไปเทียบกับมาตรฐานอื่น ๆ ได้อีก ซึ่งเป็นการยกระดับผลิตภัณฑ์ผ้าไหมของชุมชนเพิ่มอีกหนึ่งมาตรฐานด้วย 5) การพัฒนาด้านการตลาดเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านในเชิงพาณิชย์นั้น ชุมชนมีจุดแข็งอยู่หลายประการที่สามารถนำมาใช้ร่วมกับโอกาสทางการตลาดที่มีอยู่ โดยกลุ่มมีประสบการณ์ในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีการถ่ายทอดมาจากบรรพชนตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน ด้วยคุณภาพของผ้าไหม ลวดลายที่มีเอกลักษณ์ แปลกตา ฝีมือที่ปราณีต และชื่อเสียงที่ได้รับจากการได้รับพระราชทานรางวัลชนะเลิศการประกวดผ้าไหมที่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ จังหวัดสกลนครติดต่อกันหลายปี รวมถึงการประกวดในที่อื่น ๆ อีกหลายครั้ง จากภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้นมีการลองผิดลองถูกในการออกแบบทอผ้าโดยใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้าน จนได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพดีและมีคุณค่าทางจิตใจ นอกจากนี้การทำธุรกิจชุมชนมีไม่มุ่งหวังแต่รายได้เพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงการเรียนรู้ความร่วมมือ ความสามารถในการผลิต การจัดการทางการตลาด ความเอื้ออาทรที่มีต่อกัน ความยั่งยืนและการรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย ทั้งนี้ การส่งเสริมการผลิตผ้าไหมจากภูมิปัญญาพื้นบ้านให้มีการพัฒนาในเชิงพาณิชย์ จากที่ผ่านมากลุ่มชาวบ้านผู้ประกอบการได้จำหน่ายผ้าไหมที่

ผลิตโดยกลุ่มเป็นผู้จำหน่ายเอง จำหน่ายตามงานนิทรรศการ จำหน่ายตามความต้องการของลูกค้า และงานแสดงสินค้าที่จัดขึ้นทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด

3. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน พบว่า 1) ควรมีการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐและเอกชนเพื่อส่งเสริมกลุ่มทอผ้าไหมให้มีความยั่งยืนและควรมีการสนับสนุนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง 2) จัดหลักสูตรการทอผ้าให้กับสถาบันการศึกษาเพื่อให้สถาบันที่เกี่ยวข้องช่วยสืบสานและสืบทอดเพื่อบรรจุเป็นหนึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอน 3) ควรส่งเสริมการบันทึกกลดลายผ้าไหม เพื่อเป็นหลักฐานและถ่ายทอดภูมิปัญญาอันล้ำค่าของบรรพบุรุษ

อภิปรายผล

1. เทคนิคการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไหม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา พบว่ามีวิธีการถ่ายทอดได้หลายทางโดยใช้เทคนิคการสาธิต การปฏิบัติจริง การบอกเล่าเพื่อให้ปฏิบัติตาม โดยการทำให้ดูพร้อมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน วิธีการเรียนรู้ส่วนใหญ่เกิดจากการลงมือทำ การลองผิดลองถูก ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้เป็นพลวัตรจนเกิดการสั่งสมและพัฒนาความรู้การทอผ้าไหมอยู่ตลอดเวลา มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของพัฒนาการ มีผลงานดีขึ้นเรื่อยๆ ทั้งในด้านคุณภาพ ประสิทธิภาพ และการสร้างนวัตกรรม (Innovation) อีกทั้งมีการประกวดการทอผ้าด้วยมือเพื่อการพัฒนาผลงานของผู้ผลิตผ้าไหมแต่ละกลุ่ม ซึ่งแต่ละวิธีขึ้นอยู่กับองค์ความรู้และกลุ่มเป้าหมายที่จะรับการถ่ายทอด สอดคล้องกับงานวิจัยของสรังสี แก้วพิจิตร (2551 : 199-204) ได้ศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการผลิตผ้าไหมปักธงชัยเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน ผลการวิจัยพบว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านในการผลิตผ้าไหมปักธงชัยเป็นองค์ความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ถ่ายทอดต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิมของชาวบ้าน และสอดคล้องกับงานวิจัยของลออ ไชโยธา (2551 : 91-94) ได้ศึกษาศึกษาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมชุมชน ตำบลโคกจาน อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ผลการวิจัยพบว่า เป็นจารีต ประเพณี วัฒนธรรมที่ถ่ายทอดสู่รุ่นลูกหลานสืบทอดไปการสืบทอดและพัฒนาการของการทอผ้าไหม โดยวิธีการสอนกันเองในชุมชน จากปู่ย่าตายาย พ่อแม่ สู่ลูกหลาน เป็นการเรียนรู้กันภายในชุมชนความสำคัญ สอดคล้องกับงานวิจัยของสุนทร สุขไทย (2549 : 112-116) ได้ศึกษาการสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ผลการวิจัยพบว่า เป็นการสืบสานด้วยวิธีซึมซับไม่มีการสอน แต่เห็นพ่อ แม่ ปู่ ตา ยาย ทอก็เข้าไปช่วยและสามารถทอได้เพื่อนำไปใช้ในครัวเรือน และมีการขายหารายได้บ้าง เป็นการใช้เวลาว่างจากการทำนา เพราะที่นี่ยังมีการทำนาปีละครั้ง ซึ่งเป็นนาดำ การทอผ้าช่วยให้เกิดความสัมพันธ์และช่วยกันแบบเครือญาติเกิดความภูมิใจเมื่อเห็นผ้าที่ทอเสร็จแล้ว ทั้งนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของนิตยา ฉัตรเมืองปัก (2555 : 172 - 176) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้เป็นการถ่ายทอด

จากบรรพบุรุษสู่รุ่นหลาน เป็นวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยการสอนโดยผู้นำกลุ่มการฝึกอบรม มีการทัศนศึกษา ดูงาน มีการสาธิตให้คำแนะนำ วิธีการทอผ้าไหมมัดหมี่ให้แก่ผู้ที่สนใจ สอดคล้องกับงานวิจัยของสมโชค เจริญการ(2552 : 191-192) ที่ได้ศึกษาแนวทางการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศของการพัฒนาอาชีพทอผ้าไหมตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง ผลการวิจัยพบว่า หลักในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์โดยใช้วิธีการสอนภาคทฤษฎีด้วยการบอก อธิบายให้ท่องจำ ให้ดูตัวอย่างของจริง และเรียนรู้ภาคปฏิบัติด้วยการปฏิบัติจริงที่กลุ่มอาชีพในชุมชนลักษณะดังกล่าวเป็นข้อกำหนดทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมา จากบรรพบุรุษเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ ส่วนการถ่ายทอดความรู้ในระดับกลุ่มอาชีพเป็นการพัฒนาศักยภาพให้กับกลุ่มอาชีพทอผ้าในชุมชนที่ต้องคำนึงถึงกลุ่มอาชีพ ฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ โดยมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องตามเงื่อนไขที่กำหนด จึงสามารถเพิ่มศักยภาพให้กับกลุ่มอาชีพในชุมชนได้ (Goodkind, 1998)

2. กระบวนการผลิตผ้าไหมอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้แบ่งเป็น 6 ขั้นตอน คือ การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การทำเส้นใย การมัดหมี่ การย้อมหมี่ และการทอผ้าไหมซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของระวีวรรณ กิจโรจน์สกุล (2557 : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษาผ้าไหมทางกระรอก : การอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตเพื่อส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่ากรรมวิธีในการทอวัตถุดิบที่ใช้ เครื่องมือในการทอในอดีตล้วนแต่เป็นภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมมีการปลูกหม่อน เลี้ยงไหมเองสีที่ใช้เป็นสีที่ได้จากวัสดุธรรมชาติ กี่ที่ใช้ในการทอผ้าเป็นกี่พื้นเมือง ขั้นตอนในการเตรียมวัตถุดิบ ตลอดจนการทอใช้วิธีตามภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษสอดคล้องกับงานวิจัยของชนิษฐา ดำพลงาม (2555 : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาเครื่องแต่งกายสตรีเชิงพาณิชย์ จังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการผลิตเครื่องแต่งกายผ้าไหมสตรีจังหวัดมหาสารคามที่แบ่งขั้นตอนเป็นดังนี้คือ การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การทำเส้นใย การมัดหมี่ การย้อมหมี่ การทอผ้าไหม และสอดคล้องกับผลงานวิจัยของดวงฤทัย อรรถแสง. (2552 : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษากระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาติ ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการในการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาตินั้น มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ การปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การเตรียมเส้นไหมและการทอ

ส่วนการพัฒนาผ้าไหมให้เป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนนั้น มีกระบวนการพัฒนา 5 ประการ คือ 1) การพัฒนาบุคคลด้านการเรียนรู้โดยวิธีกระบวนการกลุ่ม 2) การพัฒนาเครื่องมือที่เป็นอุปกรณ์ในการผลิต 3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์และคุณภาพของเส้นไหม 4) การพัฒนามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชนให้มีคุณภาพ 5) การพัฒนาด้านการตลาดเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญาพื้นบ้านในเชิงพาณิชย์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Choi and Cheung (2007 : 438-452) ได้ศึกษาเกี่ยวกับพื้นฐานสำหรับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ด้วยเทคโนโลยี เศรษฐกิจ และการศึกษาของโลกมีการเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิด

ความสนใจศึกษาผลกระทบถึงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนเพื่อสร้างความมั่นใจ สร้างความเชื่อมั่นในความสามารถของคนสังคม ชุมชน ใช้ภูมิปัญญาในการปรับตัวสัมพันธ์ในสภาพแวดล้อมหรือระบบนิเวศของชุมชน พบว่าวิธีการสร้างคุณภาพให้บรรลุวัตถุประสงค์และปรับปรุงชีวิตให้ดีขึ้น คือ ต้องให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการคิดผลิตนโยบาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา ประสบการณ์ และเสียงของคนภายในชุมชน เป็นยุทธศาสตร์การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตโดยกระบวนการนโยบายซึ่งสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง สอดคล้องกับงานวิจัยของ นภาพร หะวานนท์ และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล (2548 : 68-84) ได้ศึกษาการเสริมสร้างทุนสังคม เพื่อชุมชนเข้มแข็งที่ตั้งอยู่บนฐานคิดของการพึ่งพาตนเองได้ กระบวนการทอผ้าไหม จึงมีส่วนสำคัญยิ่งในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การสร้างทุนทางสังคมที่มีการสะสมสืบทอดกันมานับจากอดีตเป็นการสร้างทุนทางสังคมในวิถีชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ และมีการปรับตัวให้เข้ากับยุคเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง สอดคล้องกับงานวิจัยธีรพงษ์ วสดีดิลก (2546 : 88-94) ที่ได้ศึกษาเรื่องรูปแบบการพัฒนาตลาด ผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ผ้าไหมจังหวัดบุรีรัมย์สู่ระบบพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ พบว่า รูปแบบการพัฒนาต้องมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านผลิตภัณฑ์ ต้องมีการวางแผนเพื่อพัฒนาผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ใหม่เกี่ยวกับคุณภาพของเนื้อผ้าที่สม่ำเสมอ ลวดลายสีสันทัน รวมทั้งต้องมีการรับประกันคุณภาพด้วยด้านราคา กำหนดราคาผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ใหม่ คือคุณภาพของเส้นไหม ฝีมือ และความประณีตในการทอ รวมทั้งต้องมีการลดราคาให้กับผู้ซื้อโดยเป็นราคาที่ต่ำกว่าร้านค้าปกติ ด้านการจำหน่าย ภาวะการค้าของตลาด ผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ใหม่ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศยังมีความต้องการอยู่มาก กลุ่มลูกค้าเป้าหมายคือตลาดต่างประเทศและตลาดกรุงเทพฯ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาธุรกิจผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ใหม่ ด้านธุรกิจการผลิต ต้องมีการออกแบบการผลิตด้านลวดลาย และรูปแบบผลิตภัณฑ์ อีกทั้งมีการวางแผนการผลิตด้านการพัฒนาลวดลาย สีที่ใช้อยู่ต้องเป็นสีผลิตจากวัสดุธรรมชาติ เส้นไหมที่ใช้ ทอผ้าต้องเป็นเส้นไหมจากการเลี้ยงไหมพื้นเมือง การผลิตสินค้าต้องเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

3. แนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมให้เป็นมรดกของชุมชน พบว่า 1) ควรมีการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐและเอกชนเพื่อส่งเสริมกลุ่มทอผ้าไหมให้มีความยั่งยืนและควรมีการสนับสนุนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง 2) จัดหลักสูตรการทอผ้าให้กับสถาบันการศึกษาเพื่อให้สถาบันที่เกี่ยวข้องช่วยสืบสานและสืบทอดเพื่อบรรจุเป็นหนึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอน 3) ควรส่งเสริมการบันทึกลวดลายผ้าไหม เพื่อเป็นหลักฐานและถ่ายทอดภูมิปัญญาอันล้ำค่าของบรรพบุรุษสอดคล้องกับงานวิจัยของระวีวรรณ กิจโรจน์สกุล (2557 : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษาผ้าไหมทางกระรอก : การอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตเพื่อส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมาซึ่งผลการวิจัยพบว่า แนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตผ้าไหมทางกระรอกเพื่อส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมาเห็นควรแบ่งเป็น 4 ด้าน ดังนี้ การฝึกอบรม, การเพิ่มพูนทักษะ, การพัฒนาเทคโนโลยี, การจัดการสมัยใหม่ สอดคล้องกับงานวิจัยของชนิษฐา คำพลงาม (2555 : บทคัดย่อ) ที่ได้ศึกษาการพัฒนาเครื่องแต่งกาย

สตรีเชิงพาณิชย์ จังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่ารัฐบาลควรให้การสนับสนุนแก่ชุมชนเพื่อพัฒนากระบวนการผลิตผ้าไหม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านเทคโนโลยี ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ชาวบ้านสามารถรักษาความรู้และทักษะทั้งยังเป็นการสร้างเสริมรายได้แก่ชุมชนด้วยเช่นกัน

ข้อเสนอแนะ

1. การผลิตผ้าไหมเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านซึ่งมีขั้นตอนที่ย่งยากใช้เวลานานในการเรียนรู้และประสบการณ์ในการฝึกปฏิบัติ ปัจจุบันกลุ่มผลิตผ้าไหมพบว่าส่วนใหญ่จะมีเฉพาะผู้สูงอายุ ดังนั้นควรหากลยุทธ์หรือแนวทางในการอนุรักษ์สืบทอดให้คงอยู่อย่างยั่งยืน ควรมีการสร้างความรู้ความตระหนักและเห็นคุณค่าภูมิปัญญาพื้นบ้านการทอผ้าให้แก่กลุ่มเยาวชนและคนรุ่นใหม่ในชุมชนให้มากขึ้น
2. ควรมีการพัฒนาการเรียนรู้การผลิตและการทอผ้าไหมผ่านระบบการศึกษาในการพัฒนาหลักสูตรอบรมหรือหลักสูตรท้องถิ่นตั้งแต่ระดับประถม มัธยมจนถึงอุดมศึกษาเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในการสืบสานศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่สืบไป อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้ผู้ที่สนใจได้ศึกษาเล่าเรียนและอันจะเป็นการสร้างความรู้ความตระหนักในภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือสามารถนำมาพัฒนาให้เป็นอาชีพทางเลือกในการประกอบอาชีพได้
3. หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนให้คำแนะนำด้านแหล่งทุน แนวทางการสร้างเครือข่ายภูมิปัญญาเพื่อการแข่งขันอย่างยั่งยืน การเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทอผ้า การออกแบบลวดลาย การออกแบบผลิตภัณฑ์เครื่องแต่งกายให้เหมาะกับทุกเพศทุกวัย ตลอดจนมีการส่งเสริมด้านการตลาดให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางออกไป

เอกสารอ้างอิง

- ชนิษฐา คำพลงาม. (2555). การพัฒนาเครื่องแต่งกายสตรีเชิงพาณิชย์ จังหวัดมหาสารคาม. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ดวงฤทัย อรรคแสง. (2552). กระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ย้อมสีธรรมชาติ.วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิตสาขาการจัดการ. ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธีรพงษ์ วสดีดิลก. (2546). รูปแบบการพัฒนาตลาดผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ผ้าไหมจังหวัดบุรีรัมย์สู่ระบบพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. บุรีรัมย์ : สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์.
- นภาพรณ์ หะวานนท์และพิสมัย รัตนโรจน์สกุล. 2548. การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- นิตยา ฉัตรเมืองปัก. (2555). การวิเคราะห์ผ้าไหมมัดหมี่ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์ (กศม. ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ ฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- ระวีวรรณ กิจโรจน์สกุล. (2557). **ผ้าไหมหางกระรอก : การอนุรักษ์และพัฒนาการผลิตเพื่อส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา**. ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เรืองเดช ปันเขียนชัย. (2542). **นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ลออ ไชโยธา. (2551). **ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมชุมชนตำบลโคกจานอำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. ศรีสะเกษ : มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.
- ศีมาศ ประทีปวงษ์. (2561). **การศึกษากระบวนการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ กรณีศึกษา พื้นที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา**. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 (39) กรกฎาคม – ธันวาคม 2561: หน้า 146-157.
- สร้างสี แก้วพิจิตร. (2551). **ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการผลิตผ้าไหมปักธงชัยเพื่อพัฒนาเป็นสินค้ามาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุนทร สุขไทย. (2549). **รายงานการวิจัยเชิงคุณภาพ การสืบสานการทอผ้าพื้นเมืองของชุมชนตำบลหาดเลี้ยว อำเภอศรีสะเกษ จังหวัดสุโขทัย**. อดิเรก : คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์.
- เสรี พงษ์พิศ. (2536). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนา (เล่ม 1)**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- สมโชค เนตรระการ. (2552). **แนวทางการเรียนรู้สู่ความเป็นเลิศของการพัฒนาอาชีพทอผ้าไหมตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรดุษฎีนิพนธ์ สาขาอาชีวศึกษา. กรุงเทพฯ : ศึกษาศาสตรมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2537). **ผ้าไทย**. กรุงเทพฯ :คุรุสภาลาดพร้าว.
- Goodkind, H. M. (1998). “Transferring Learning Building Organizational Capacity form Within. International Dissertation Abstract. In UMI Co. 1998. University of Oregon.AAC 9738711.
- Choi, S.H. and H.H. Cheung. (2007).“Multi-material Virtual Prototyping for Product Development and Biomedical Engineering,” **Computers in Industry**. 58(5) : Pages 438-452 ; June.